

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ЭКОЛОГИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Сирожиддин Баракаевич Қораев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада талабаларга экологик таълим ва тарбия бериш, уларни атроф муҳитга ҳамда она табиатга бўлган муносабатини ижобий томонга ўзгартириш, она табиатни асраб-авайлаш, бугунги кунда кузатилаётган глобал экологик муаммолар ва уларнинг салбий оқибатларини юмшатиш, жумладан сув ресурсларининг етишмаслиги, глобал иқлим ўзгаришлари ва унинг табиатга таъсири тўғрисида фикр юритилади. Бундан ташқари, мақолада талабалар ва бўлажак ўқитувчиларда экологик компетентлик ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: экологик хавфсизлик, экологик компетентлик, табиат, инсоният, муаммо, фан-техника, саломатлик, соғлом турмуш тарзи, маданият, тарбия, атроф муҳит.

MECHANISMS FOR IMPROVING ECOLOGICAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

ABSTRACT

The article is aimed at educating students in the field of environmental education, positively changing their attitude towards the environment and nature, preserving nature, mitigating current global environmental problems and their negative consequences, including water shortages, global climate change and its regional impact on climate and nature. In addition, students, future teachers talk about environmental competence, environmental protection.

Keywords: environmental safety, environmental competence, nature, humanity, problem, science and technology, health, healthy lifestyle, culture, education, environment.

КИРИШ

Бугунги кунда инсоннинг атроф-муҳитга бўлган муносабати экологик инқироз ҳолатига келиб қолди, бу вазиятда инқироз фақатгина иқтисодий,

техник ва маъмурий чоралар билан тиклана олмайди. Инсоннинг табиат устидан ҳукмрон ва табиатни бошқарувчиси деб қаровчи жамиятнинг илмий-техникавий тараққиёти унинг чексиз қудрати ҳақидаги тасаввурларни ҳосил қилди. Табиатда юз бераётган салбий жараёнлар инсон турмуш тарзига сифат жиҳатидан таъсир қила бошлади. Атроф-муҳит муаммоларини ҳал қилишнинг “технологик” эмас, балки “педагогик” усули ҳам аён бўлди, бу экологик жиҳатдан баркамол, барқарор табиатни бошқаришга қодир, экологик билимли ёш авлодни шакллантиришдан иборатдир [7].

Юқори экологик лаёқатга, касбий ҳаракатчанликка, мустақилликка эга бўлган, ўз касбий кўникма ва маҳоратини доимий равишда ошириб борган, ўз касбий ва ижодий ўсишни такомиллаштириш қобилиятига эга ўқитувчининг касбий фаол шахсига айланиб бориши ҳаётий эҳтиёжга айланиб борди. Бу эса жамият олдига ўз билими учун масъулиятни зиммасига олишга қодир, ўз малакасини ошириш субъектига айлана оладиган талаба – бўлажак ўқитувчини тарбиялаш вазифасини қўяди. Ушбу муаммони ҳал қилиш усулларида бири бўлажак ўқитувчининг касбий экологик лаёқатини шакллантиришдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Касбий экологик лаёқатни оширишга ҳозирги университет амалиёти ва экологик-педагогик таълимнинг самарадорлиги тўсқинлик қилмоқда, бу “билимлар” компоненти (экологик офатлар тўғрисидаги билим ва маълумотларни ўзлаштириш) асосий эътиборда ифодаланган “ваколатлиликка” асосланган»[8].

Компетенцияга асосланган ёндашув нуқтаи назаридан бўлажак ўқитувчи нафақат экология, психология ва педагогиканинг турли соҳалари бўйича кенг ва чуқур билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиши, ўз билимини оширишни хоҳлаши ва уларни ўқув жараёнида қўллаш олиши керак. У талабаларда нафақат атрофдаги дунё, “инсон-табиат” тизимидаги муносабатлар тўғрисида ғоялар тизимини шакллантириши, атроф-муҳитни оқилона бошқариш технологияларини ўргатиши, балки оқилона ва экологик жиҳатдан интилиш ва кўникмаларни ривожлантириши, табиатдан фойдаланиш соҳасида табиий ресурслардан хавфсиз фойдаланишни тушунтириши керак [3]. Бўлажак ўқитувчининг экологик тайёргарлигида лаёқатга асосланган ёндашувнинг моҳияти ҳақидаги бу ғоя бир қатор карама-қаршиликлар билан мураккабланиши:

• Жамиятнинг самарали экологик таълим фаолиятига қодир бўлган экологик баркамол ўқитувчиларга бўлган эҳтиёжи ва бўлажак ўқитувчининг экологик жиҳатдан баркамол шахсини шакллантиришнинг етарли даражада самарадорлиги ўртасида.;

• Экологик-гуманитар таълим парадигмасининг асл концептуал схемаси ва уни келажакдаги ўқитувчининг экологик жиҳатдан баркамол шахсини шакллантириш технологияларини лойиҳалаш соҳасида тўлиқ амалга ошириш ўртасида;

• ўқитувчининг янги ижтимоий-экологик функциясини тақсимлаш ва олий таълимда бўлажак мутахассисларни касбга йўналтириш ва тайёрлаш тизимида компетенцияга асосланган ёндашув нуқтаи назаридан экологик педагогик фаолиятни тузатиш механизмининг йўқлиги ўртасида.

Бўлажак ўқитувчиларнинг экологик лаёқатларини шакллантириш зарурати ва уларнинг профессионал экологик лаёқатларини шакллантиришнинг етишмаслиги ўртасидаги аниқланган қарама-қаршилик бўлажак ўқитувчиларнинг экологик тайёргарлиги самарадорлигини ошириш йўллари излаш муаммосига қаратилган. Илмий тадқиқотнинг мумкин бўлган усулларида бири бўлажак ўқитувчининг экологик лаёқатининг тузилишини ўрганиш, унинг концептуал ва прогностик моделини ишлаб чиқиш ва келажакдаги мутахассис шахсида уни ривожлантириш механизмларини излашдир. Сўнгги йилларда мутахассис шахсини шакллантириш, унинг касбий тайёргарлиги муаммосининг турли жиҳатлари бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилди[11,12].

Шу билан бирга, илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий лаёқатини шакллантиришга бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд бўлишига қарамай, бўлажак ўқитувчиларнинг экологик лаёқатини шакллантиришнинг ўзига хос моделини ишлаб чиқиш билан боғлиқ муаммолар мавжуд.

Бўлажак ўқитувчиларнинг экологик лаёқатини шакллантириш модели уларнинг педагогик таълим мақсадига жавоб бериши керак. Ўқитувчилар тайёрлашнинг мавжуд илмий концепцияларини таҳлил қилиш бизга йўналтирилганлик ҳақида фикр билдиришга имкон беради:

• олий ўқув юрти битирувчиси эгаллаши керак бўлган билим ва кўникмалар тавсифи;

- қобилият ва кўникмалар (конструктив, ташкилий, коммуникатив, ахборот, таълим, ташкилий, сафарбарлик, тадқиқот, ўз-ўзини такомиллаштириш);

- жамият ва шахснинг замонавий талабларини ҳисобга олган ҳолда, унинг ахлоқий, мафкуравий ва фуқаролик позицияларини ифодаловчи шахснинг ўзига хосликлари ва хусусиятларини тавсифлаш;

- талаба шахсини шакллантиришнинг яхлит жараёнини ташкил этиш учун зарур ва етарли тизимни ташкил этиши лозим бўлган мутахассиснинг малака ва кўникмаларига қўйиладиган талаблар[9,10].

Ўқитувчиларни тайёрлаш моделини ишлаб чиқишда ўрнатилган илмий ёндашувлар, ушбу моделни кўриб чиқишнинг яхлитлиги ва изчиллигига интилиш, замонавий таълимнинг гуманистик концепциясининг энг муҳим мақсади сифатида бўлажак ўқитувчининг индивидуаллигини ривожлантириш жиҳатига асосий эътибор бермайди.

Шунинг учун бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлиги тузилмасини куриш учун касбий фаолият тузилмалари, шахсий сифатлар ва индивидуал хусусиятлардан иборат кўп компонентли модел асос қилиб олинди [4].

Шахсиятнинг ривожланиши комплекс соҳаларнинг ривожланиши сифатида тушунилади: интеллектуал, мотивацион, ҳиссий, ихтиёрий, мавзу-амалий, экзистенциал ва ўз-ўзини тартибга солиш; шу билан бирга, таълим-бу шахснинг ривожланишига, унинг муносабатларига, хусусиятларига, фазилатларига, қарашларига, эътиқодларига, турли тадбирларда ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатларига асосланган хулқ-атворига мақсадли таъсир кўрсатиш жараёни сифатида қаралади [6].

Компетентлик ёндашуви ўқитувчининг касбий муҳим хусусиятларини ва фазилатларини аниқлаш имконини беради: ақлий неоплазмалар келажакдаги ўқитувчининг экологик маҳоратини шакллантиришга ёрдам берадиган шахсий фазилатлар тизими билан биргаликда. Буларга қуйидагилар киради:

- касбий билим, кўникма, малакалар касбий фаолият техникаси ва технологиялари билан бирлаштирилган; касбий муҳим фазилатлар; экологик ва педагогик фикрлаш (интеллектуал соҳа);

- касбий ишларга бўлган эҳтиёжлар; касбий фаолиятда қиймат йўналишлари, экологик таълим ва амалий фаолият учун мотивация (мотивацион соҳа);

- онгли экологик таълим бутун педагогик жараённинг қулай кайфият яратиш ҳис-туйғуларини қатор назорат (ҳиссий соҳа);
- мақсадлар, фаолият вазифалари ва уни онгли равишда амалга ошириш; ихтиёрий тартибга солиш; экологик таълим ва амалий фаолиятни амалга оширишда ахлоқий ва ихтиёрий интилишлар (ихтиёрий соҳа);
- касбий фаолиятнинг экологик-педагогик стратегияси ва технологияларини, педагогик талаблар ва экологик стандартларга жавоб берадиган касбий хулқ-атворни ўзлаштириш (предмет-амалий соҳа);
- муваффақият мезонларини аниқлаш; натижалар ҳақида маълумот олиш; тузатиш тўғрисидаги қарор; экологик таълим ва амалий фаолиятни танлаш қонунийлиги ва уни тартибга солиш (ўз-ўзини тартибга солиш соҳаси);
- касбий педагогик позицияси; касбий фаолият мазмуни билан чамбарчас боғлиқ бўлган муносабатлар тизими, касбий ўзига хослик, "ўқитувчи-экология" (экзистенциал соҳа) ижобий тушунчасининг мавжудлиги.
- Биз ўқитувчининг экологик компетентлигини касбий компетентликнинг муайян тури сифатида, ўқитувчининг умумий компетенциясининг бир қисмини ташкил этувчи таркибий қисмлардан бири сифатида кўриб чиқамиз. Ўқитувчининг экологик компетенцияси ўқитувчининг экологик, коммуникатив, психологик, педагогик, ижтимоий ва услубий компетенциялари билан ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланади ва уларнинг синтези ва ажралмас бирлигини ифодалайди [5].

ХУЛОСА

Бўлажак ўқитувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш шахсининг экологик ядроси - асосини ташкил этувчи ўқувчиларнинг шахсий ва шахсий сифатларининг экологик компонентининг ҳавола мазмун кўрсаткичларини бир бутунликда тақдим ыиламиз.

Маълумки, интеллектуал соҳа ақлнинг фазилатлари, когнитив жараёнлар, ақлий операциялар, билим қобилиятлари, таълим қобилиятлари, билимлар ва ҳаракат усулларидан иборат. Интеллектуал соҳада экологик компетентликнинг кўрсаткичлари қуйидагилардир: атроф-муҳитнинг асосий кадриятлари, қонунлари, табиий дунёдаги инсон ўрни ҳақидаги тушунчалар ва ғоялар, табиатни муҳофаза қилиш ва сақлаб қолиш бурчи, нафақат ўзи учун, балки барча тирик мавжудотлар учун экологик масъулият, ривожланган билим қобилиятлари, ақлнинг мослашувчанлиги (инсоният, модерация, тушунча).

Қадрият-семантик ҳосилалар ижтимоий табиат ҳодисаларининг экологик аҳамиятини, “жамият — табиат” тизимидаги хулқ-атвор ва муносабатлар кўрсатмаларини ўз ичига олиб, экологик ва ахлоқий баҳолашга асос бўлиб хизмат қилади. Улар туфайли шахснинг хулқи ва фаолияти тартибга солинади ва ташкил етилади. Ақл ва ақлнинг мослашувчанлиги каби фазилатлар "жамият-табиат" тизимида барқарор ривожланиш муаммоларини ҳал қилиш учун жуда муҳимдир, чунки улар ўз-ўзини ифода этиш ва ўз-ўзини ошқор қилиш, экологик масъулиятни ўз зиммасига олиш қобилияти ва хоҳишига ҳисса қўшади.

REFERENCES

1. Barakaevich, K. S. (2020). Improvement of Vocational Training of Pupils in Secondary Schools. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(1).
2. Qoraev, S. (2016). Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. "Education, Science and Innovation," 2 (2), 45-50.
3. Қораев, С. (2016). Фанлараро узвийлик ва узаро алоқани таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. "Таълим, фан ва инновация", 2(2), 45- 50.
4. Elmurzaeva, N. K., & Qorayev, S. B. (2021). Pedagogical Requirements for the Organization of the Educational Process in Specialized State Educational Institutions. *Psychology and Education Journal*, 58(1), 1078-1084.
5. Қораев, С. Б. (2020). Профессинал таълимда ўқув амалиётларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. *Academic Research in Educational Sciences*, 1 (3), 1281-1286.
6. Barakayevich, Q. S., & Baxtiyorovna, A. S. (2021). Xalqaro dastur talabalari asosida innovatsion ta'lim muhitini yaratish. Integration of science, education and practice. *scientific-methodical journal*, 1(02), 132-137.
7. Adbujalilova, S. A., & Koraev, S. B. (2020). Талабалар илмий дунёқарашини шакллантиришда педагогик технологияларнинг ўрни. *Academic research in educational sciences*, (4).
8. Караев, С. Б. (2018). Современные пути совершенствования учебнопроизводственных комплексов, специализированных на профессиональной подготовке учащихся. In *Психология и педагогика на современном этапе* (pp. 30-36).

9. Қораев, С. Б., & Жолдасов, И. С. (2021). Касб-хунар мактаблари фаолиятини амалий машғулотлар самарадорлигини ошириш орқали такомиллаштириш масалалари. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
10. Tilakova, M., & Qoraev, S. (2020). Recommendations for students 'creative ability development. *Academic Research in Educational Sciences*, 1 (4), 184-189.
11. Abdujalilova, S. A., & Qorayev, S. B. (2020). The Role Of Pedagogical Technologies In The Formation Of Students' Scientific Outlook. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(03), 2020.
12. Тилакова, М., & Қораев, С. (2020). Ўқувчилар креативлик қобилиятларини ривожлантириш бўйича тавсиялар. *Academic Research in Educational Sciences*, 1 (4), 184-189.
13. Қораев, С. Б. (2016). Фанларни ўқитишда табақалаштирилган таълим технологиясини жорий этиш масалалари. *Таълим технологиялари*, 2, 45-50
14. Qorayev, S. B., & Janbayeva, M. S. (2021). Boshlang'ich sinf o'qish darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish. *academic research in educational sciences*, 2(4), 149-153.
15. Qorayev, S. B., & Allayorova, S. B. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarini pirls xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 443-448.
16. Қораев, С. Б. (2018). Умумий ўрта таълим муассасаларида ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларини ташкил этишнинг долзарблиги. *Таълим, фан ва инновация*, 4, 28-31.
17. Мухамедов, Г. И., & Қораев, С. Б. (2019). Ўқув-ишлаб чиқариш мажмуа машғулотларини олиб боришда педагогмухандисларнинг касбий функцияларини ошириш тамойиллари. *Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў*, 2, 71-74.
18. Қораев, С. Б. (2020). Професионал таълимда ўқувчиларни касб-хунарга тайёрлаш жараёнини такомиллаштириш йўллари. *Ўзлуксиз таълим*, 1, 88-92.
19. Қораев, С. Б. (2021). Професионал таълимда касбий амалий машғулотлар мазмуни ва уни такомиллаштириш йўллари. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1573-1581.
20. Курбонова, М., & Қораев, С. (2020). Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ўқув-билиш компетенцияларини шакллантириш. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(4), 795-801.

21. Qorayev, S. B., & Janbayeva, M. S. (2021). Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning zamonaviy tamoyillarI. Academic research in educational sciences 2(CSPI conference 1), 1492-1496.
22. Janbayeva, M. S. & Qorayev, S. B. (2021). Modern principles of organization of extracurricular activities in primary schools. Экономика и социум, 5-2, 837-843.
23. Адбужалилова, Ш. А. (2020). Талабалар илмий дунёқарашини шакллантиришда педагогик технологияларнинг ўрни. Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 813-823.
24. Abdujalilova, S., Koraev, S. B. (2020). Талабалар илмий дунёқарашини шакллантиришда педагогик технологияларнинг ўрни. Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 813-823.
25. Ramazonov, B. R., Mutalov, K. A., Fayziev, V. B., & Koraev, S. B. (2019). Morphogenetic characteristics and biological activity of takyr and meadow soils of the republic of karakalpakstan (on the example of soils of chimbay district) morphogenetic characteristics and biological activity of takyr and meadow soils of the republic of karakalpakstan (on the example of soils of chimbay district). *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 2020.
26. Баракаевич, Қ. С., Рамазонов, Б. Р., & Журакулович, Х. Р. (2020). Сув ресурсларининг танқислиги–глобал экологик муаммо. *Биология ва экология электрон журнали*, 4(2).